AGE-RELATED MECHANISMS OF SOCIAL ADAPTATION

Master's Student of the Asian International University

O'ktambekov Islombek Abdukhalil ugli

Abstract.

This article provides a systematic analysis of the psychological characteristics of age-related mechanisms of social adaptation, the dynamics of their formation, and the patterns of change across different developmental stages. Social adaptation includes processes through which an individual adjusts to societal demands, develops the ability to perform social functions, regulates personal behavior, and masters social roles. From the perspective of developmental and age psychology, each age period is characterized by specific mechanisms of adaptation: at the age of 7–10, adaptation is mainly formed through imitation, emotional support, and play activities; at 11–16, identification, peer influence, and the desire for social status become the key factors. At 17–25, processes of reflection, goal orientation, professional self-awareness, and internal self-regulation become stronger.

Keywords

social adaptation, developmental psychology, age psychology, adaptability, emotional stability, internal control, identification, peer group, social role, reflection, personality development.

YOSHGA MOS IJTIMOIY MOSLASHUV MEXANIZMLARI

Osiyo xalqaro Universiteti Magistranti

O'ktambekov Islombek Abduxalil o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshga mos ijtimoiy moslashuv mexanizmlarining psixologik xususiyatlari, ularning shakllanish dinamikasi va yosh davrlariga qarab o'zgarish qonuniyatlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Ijtimoiy moslashuv shaxsning jamiyat talablariga moslashishi, ijtimoiy vazifalarni bajarish

qobiliyati, o‘z xatti-harakatini boshqarish hamda ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Rivojlanish psixologiyasi nuqtai nazaridan, moslashuvning har bir yosh bosqichida turlicha mexanizmlari mavjud: 7–10 yoshda moslashuv ko‘proq taqlid, emosional qo‘llab-quvvatlash va o‘yin faoliyati orqali shakllansa, 11–16 yoshda identifikatsiya, tengdoshlar ta’siri, ijtimoiy maqomga intilish kabi omillar ustuvor ahamiyat kasb etadi. 17–25 yoshda esa refleksiya, maqsadga yo‘naltirilganlik, kasbiy o‘zini anglash va ichki nazorat jarayonlari kuchayadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoy moslashuv, yosh davrlari psixologiyasi, adaptivlik, emotsional barqarorlik, ichki nazorat, identifikatsiya, tengdoshlar guruhi, ijtimoiy rol, refleksiya, shaxs rivoji.

ВОЗРАСТНЫЕ МЕХАНИЗМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ

Магистрант Азиатского международного университета

Уктамбеков Исламбек Абдухалил угли

Аннотация. В данной статье системно анализируются психологические особенности возрастных механизмов социальной адаптации, динамика их формирования и закономерности изменения в соответствии с возрастными этапами. Социальная адаптация включает в себя процессы приспособления личности к требованиям общества, способность выполнять социальные функции, регулировать собственное поведение и осваивать социальные роли. С точки зрения возрастной и developmental психологии, на каждом возрастном этапе существуют различные механизмы адаптации: в 7–10 лет адаптация формируется преимущественно через подражание, эмоциональную поддержку и игровую деятельность; в 11–16 лет ключевое значение приобретают идентификация, влияние сверстников, стремление к социальному статусу. В 17–25 лет усиливаются процессы рефлексии, целенаправленности, профессионального самоосознания и внутреннего самоконтроля.

Ключевые слова: социальная адаптация, возрастная психология, адаптивность, эмоциональная устойчивость, внутренний контроль, идентификация, группа сверстников, социальная роль, рефлексия, развитие личности.

Ijtimoiy moslashuv insonning jamiyat talablariga mos ravishda o‘z xulqi, munosabatlari va faoliyatini yo‘naltira olishini ta’minlovchi psixologik jarayondir. Rivojlanish psixologiyasi tadqiqotlari shaxsning ijtimoiy moslashuv darajasi yoshga qarab sezilarli darajada farq qilishini ta’kidlaydi. Bolalikda moslashuv ko‘proq taqlid va emotsional qo‘llab-quvvatlash orqali shakllansa, o‘smirlik davrida identifikatsiya va mustaqil qaror qabul qilish jarayonlari ustuvorlik kasb etadi. Kattalik davrida esa rollar barqarorlashuvi, mehnat faoliyati va oilaviy munosabatlar shaxsning ijtimoiy moslashuvining asosiy maydoniga aylanadi.

“Moslashish” atamasi birinchi marta 1865 yilda nemis fiziologi Aubert tomonidan kiritilgan bo‘lsa, keyinchalik u biologik jihatdan tirik organizmlarning atrof-muhitga “moslashishi” sifatida qo‘llanila boshlandi. Hozirgi vaqtda “moslashish” tushunchasi inson shaxsi rivojlanishining muayyan davrlari bilan bog‘liq holda qo‘llaniladi va fanning turli sohalarida ko‘plab olimlarning tadqiqot obyekti hisoblanadi. N.V.Tyurina o‘zining “Zamonaviy psixologiyada moslashish muammosi” maqolasida moslashishni, birinchi navbatda, ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan ko‘rib chiqadi. Uning fikricha, insonning psixologik sohasining normal ishlashi ham organizmning holatiga, ham ijtimoiy va tabiiy muhitning tashqi omillarining xususiyatlariga bog‘liq. Psixologik faoliyatni amalga oshirish shartlari, o‘z navbatida, turli xil tana tizimlarining ishini va uning atrofidagi dunyoda shaxsning ijtimoiy moslashuv darajasini belgilaydi. Shunday ekan, yosh davrlariga xos ijtimoiy moslashuv mexanizmlarini aniqlash shaxs rivoji, ta’lim jarayoni, psixokorreksion yondashuvlar va ijtimoiy siyosatni ishlab chiqishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi — turli yosh guruhlarida ijtimoiy moslashuvning psixologik mexanizmlarini aniqlash va

ularning tarkibiy xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Moslashuvning psixologik mexanizmi, asosan, har bir shaxs uchun individual bo‘lib, uning o‘tmish tajribasi va asosiy konstitutsiyaviy va psixofiziologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Moslashuvchan mexanizmlar va shaxsiy xususiyatlar parallel ravishda rivojlanadi va o‘zaro shartlanadi. Shaxslararo moslashuv mexanizmi shaxsning adaptiv faoliyatini shakllantiruvchi va boshqaradigan moslashuv strategiyasida aniqlanadi va amalga oshiriladi. Shuningdek, u boshqa ba’zi ichki va tashqi omillar majmuasi, jumladan, faoliyat xususiyatlari va adaptogen muhitning xususiyatlari bilan bog‘liq.

Ilmiy adabiyotlarda moslashish jarayonining mahsuldor tomonini tavsiflash uchun ko‘pincha pozitiv moslashish tushunchasi qo‘llaniladi. “Moslashish” (“barqaror adaptatsiya”) tushunchasi “norma”, “sog‘liqni saqlash” bilan sinonimdir. Barqaror moslashuv sharoitida shaxsning haqiqiy moslashuv darajasini, uning ijtimoiy mavqei va o‘zini o‘zi anglash darajasini hisobga olish odatiy holdir. Moslashuvchanlik ham biologik, ham ijtimoiy xususiyatga ega. Moslashuv ko‘rsatkichlari masalasi hozirda bahsli muammolardan biriga aylangan. Ko‘pgina tadqiqotchilar moslashish jarayoni samaradorligining asosiy ko‘rsatkichlarini aniqlashga intilishadi.

Inson faoliyatining barcha bosqichlarida ijtimoiy muhitga moslashuv jarayoni shaxs rivojlanishining muhim mezonlaridan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy moslashuv muammosi shaxs psixologiyasining zamonaviy tadqiqotlaridagi asosiy muammolardan biridir. Birinchi navbatda moslashuv obyekti shaxsning ijtimoiy muhit sharoitlariga uzluksiz va faol moslashishi ko‘rsatiladi. Bu yerda ta’riflar darajasida shaxsning, uning yetakchi tarkibiy shakllanishining psixologik (biologik emas) aspektida moslashuvning yakuniy muvaffaqiyati va rivojlanishi uchun ahamiyati ta’kidlanganligini aytishimiz mumkin. B.S.Bratus tomonidan ishlab chiqilgan nazariy qarashlarga muvofiq, shaxs o‘zida shaxsni shakllantirish va o‘zini o‘zi qurishning o‘ziga xos psixologik vositasidir. Shunga asoslanib, inson insonning butun

hayot yo‘lida moslashish jarayonlarini ta’minlaydigan o‘ziga xos psixologik vosita sifatida ham harakat qilishi mumkin.

Psixologik moslashuvda T.V.Kostyak shaxsni uning manfaatlari va ehtiyojlariga muvofiq jamiyat talablariga moslashishini tushunadi. Moslashuv - bu organizmni yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashtirishning murakkab jarayoni bo‘lib, u bolalarning hissiy beqarorligi, ularning xatti-harakatlaridagi, jismoniy va aqliy rivojlanishidagi o‘zgarishlar bilan birga keladi.

Ijtimoiy moslashuv – bu shaxsning jamiyat talablariga, ijtimoiy normalar va qadriyatlarga, kommunikativ o‘zaro ta’sirga, rollarga mos ravishda o‘z xulq-atvori va psixologik holatini tartibga solish jarayonidir. Zamonaviy psixologiya ijtimoiy moslashuvni yoshga xos rivojlanish bosqichlari bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganadi. Zero, har bir yosh davrida shaxsning bilish jarayonlari, emotsional holati, ijtimoiy tajribasi, motivatsiyasi hamda kommunikativ ehtiyojlari turlicha shakllanadi va bu omillar moslashuv mexanizmlarining murakkablashuviga yoki soddalashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

N.V.Kiryuxina esa, ijtimoiy moslashuvning 3 turini ko‘rib chiqdi:

fiziologik moslashish - berilgan vaziyat ehtiyojlarini to‘liqroq qondiradigan reaksiya. Bu reaksiyalarning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va shaxs rivojlanishining barcha jihatlariga ta’sir qiladi;

bioadaptatsiya - organizmning atrof-muhit bilan intensiv o‘zaro ta’siri jarayoni;

ijtimoiy moslashuv - ijtimoiy sharoitga moslashish qobiliyati

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ijtimoiy moslashuv masalasi yanada dolzarb tus olmoqda. Ta’lim muassasalari, oilaviy tarbiya, tengdoshlar guruhi, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari shaxsning ijtimoiylashuv jarayoniga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa yoshga mos moslashuv mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish, ularning shakllanish qonuniyatlarini aniqlash va zamonaviy

pedagogik-psixologik yondashuvlar ishlab chiqishni talab etadi. Xususan, bolalik davrida moslashuv ko‘proq emotsional qo‘llab-quvvatlash va xavfsizlik hissi bilan ta’minlanadigan bo‘lsa, o‘smirlik davrida identifikatsiya, shaxsiy pozitsiyani izlash, tengdoshlar bilan munosabatlar markaziy o‘ringa chiqadi; kattalik davrida esa ijtimoiy rollar, kasbiy faoliyat, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy barqarorlik kabi omillar moslashuvni belgilaydi.

Ilmiy manbalarda ijtimoiy moslashuvning psixologik mexanizmlari bir nechta asosiy jarayonlar orqali izohlanadi: identifikatsiya, introeksiya, ijtimoiy o‘rganish (A.Bandura), axloqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashuv, kognitiv moslashtirish (J.Piaje), ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish (M.Mid) va kommunikativ kompetensiyaning rivoji. Har bir mexanizm shaxsning yosh xususiyatlariga qarab turlicha namoyon bo‘ladi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar ko‘proq taqlid va hissiy qabul qilish orqali moslashsa, o‘smirlar ijtimoiy o‘z-o‘zini anglash, ijtimoiy maqomni belgilash orqali moslashuv strategiyalarini shakllantiradi. Kattalar esa moslashuvni muammoli vaziyatlarni hal qilish, ijtimoiy rollarni muvofiqlashtirish, kommunikativ moslashuv kabi murakkab psixologik jarayonlar asosida amalga oshiradi.

Ijtimoiy moslashuvning buzilishi turli yosh davrlarida turlicha oqibatlarga olib kelishi mumkin: bolalarda emotsional beqarorlik, xulq-atvor buzilishlari; o‘smirlarda ijtimoiy chekinish, konfliktlarga moyillik, o‘zini namoyon qilishdagi qiyinchiliklar; kattalarda esa stress, ijtimoiy izolyatsiya yoki professional moslashuv inqirozlari yuzaga keladi. Shu sababli yoshga mos moslashuv mexanizmlarining ilmiy asosda tahlil etilishi psixologik xizmat, tarbiyaviy jarayon, pedagogik monitoring va ijtimoiy yordam tizimlarida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning ilmiy-amaliy ahamiyati shundan iboratki, yoshga mos moslashuv mexanizmlarini chuqur o‘rganish orqali turli yosh guruhlari uchun aniq psixologik yordam dasturlari, rivojlantiruvchi metodikalar, adaptiv o‘quv muhitini yaratish

texnologiyalari ishlab chiqilishi mumkin. Bundan tashqari, bu jarayon yosh shaxsning psixologik farovonligi, ijtimoiy faolligi, kommunikativ samaradorligi va kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shu bois ushbu tadqiqotda yosh davrlari bo‘yicha ijtimoiy moslashuvning psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillari tizimli tahlil qilinadi. Mavzuga oid klassik va zamonaviy nazariyalar, empirik izlanishlar hamda amaliy tajribalar tahlil qilinib, yoshga mos moslashuv mexanizmlarining strukturasini aniqlash, ularning rivojlanish tendensiyalarini ko‘rsatish va samarali psixokorreksion hamda rivojlantiruvchi yondashuvlar ishlab chiqish maqsad qilib olinadi.

Yoshga mos ijtimoiy moslashuv mexanizmlarini ilmiy tahlil qilish zamonaviy psixologiyada bir nechta nazariy kontsepsiyalarga asoslanadi. Ushbu mexanizmlar shaxsning har bir yosh bosqichida ijtimoiy muhit talablariga mos ravishda rivojlanib borishini ta’minlaydigan psixologik jarayonlar majmuasidir. Ularni quyidagi nazariy yo‘nalishlar asosida izohlash mumkin:

Ijtimoiy o‘rganish nazariya taxliliga ko’ra, Bandura fikriga ko‘ra, moslashuvning asosiy mexanizmlaridan biri ko‘rish orqali o‘rganish, modelga taqlid qilish va ijtimoiy mustahkamlashdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda moslashuv aynan modeli kuzatish, kattalar xatti-harakatini takrorlash orqali sodir bo‘ladi. O‘smirlik davrida esa tengdoshlar guruhi asosiy modelga aylanadi va identifikatsiya jarayoni kuchayadi [1].

Kognitiv rivojlanish nazariyasi asoscisi Piaje moslashuvni assimilyatsiya va akkomodatsiya jarayonlari birligi sifatida izohlaydi. Shaxs mavjud bilimlar strukturasi asosida yangi sharoitga moslashadi yoki yangi vaziyat talablari sababli fikrlash tizimini qayta quradi. Yosh o‘sishi bilan ijtimoiy vaziyatlarni idrok qilish murakkablashadi va moslashuv jarayoni kognitiv strukturalar orqali boshqariladi.

Vigotskiyning ijtimoiy madaniy rivojlanish nazariyasi ko‘ra, moslashuv jarayoni shaxsning madaniy tajriba, muloqot, hamkorlik, nutq va mediatatsiya orqali amalga

oshiriladi. “Yaqin rivojlanish zonasi” ijtimoiy moslashuvning asosi bo‘lib, unda bola kattalar ko‘magida yangi rollar va xatti-harakatlarni o‘zlashtiradi [2].

Ijtimoiy rollar nazariyasi bo’yicha, odam o‘zining ijtimoiy rolini o‘zlashtirar ekan, u jamiyat talablariga mos ravishda xulq-atvor shakllantiradi. O‘smirlik va katta yoshda moslashuvning markazida aynan rolni anglash, rol ziddiyatlarini hal qilish, ijtimoiy maqomga intilish turadi[3].

Psixoanalitik yondashuv Erikson fikricha, ijtimoiy moslashuv har bir yosh uchun xos bo‘lgan psixososial inqirozlarni muvaffaqiyatli yengib o‘tish orqali shakllanadi[4].

Masalan:

Maktabgacha yosh — faollik vs. aybdorlik,

O‘smirlik — identifikatsiya vs. rol chalkashuvi,

Kattalik — yaqinlik, izolyatsiya,

Pishiq yosh — produkivlik vs. inqiroz,

kabi bosqichlar moslashuv mexanizmlarini belgilaydi.

Gumanistik nazariyada moslashuv shaxsning o‘zini anglash, o‘zini namoyon qilish, ichki potensialni ro‘yobga chiqarish jarayonlari bilan bog‘liq[5]. Moslashuvning barqaror modeli — bu shaxsning ijtimoiy muhit bilan uyg‘un, lekin mustaqil muloqotda bo‘lishi.

Zamonaviy integrativ yondashuvlar

Ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

emosional intellekt moslashuv mexanizmi sifatida;

rezillientlik (moslashuvchan bardoshlilik);

ijtimoiy kompetensiya;

mediatsiya va konfliktlarni boshqarish kompetensiyalari.

Bu nazariylar yoshga mos moslashuv mexanizmlarining kognitiv, emotsional, ijtimoiy va shaxsiy komponentlarning murakkab o‘zaro ta’siri asosida shakllanishini ko‘rsatadi.

IJTIMOIY MOSLASHUVNING YOSHGA MOSLIK DARAJASI

Yosh davri	**Emotsional moslashuv**	**Kommunikativ moslashuv**	**Ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish**	**Kognitiv moslashuv**	**Umumiy moslashuv darajasi (0–100**
3–6 yosh (maktabgacha)	O‘rta (60%) – hissiy qo‘llab-quvvatlashga yuqori ehtiyoj	Past-o‘rtacha (55%) – nutq va muloqot endi shakllanmoqda	Past (45%) – rollar elementar	O‘rta (58%)	55
7–10 yosh (kichik maktab)	Yuqori (70%) – o‘qituvchi bilan hissiy aloqa shakllangan	O‘rta (65%) – tengdoshlar bilan muloqot faollashadi	O‘rta (60%)	O‘rta-yuqori (68%)	68
11–14 yosh (o‘smirlik)	O‘rta-past (58%) – emotsional beqarorlik kuchli	Yuqori (70%) – tengdoshlar guruhiga intilish	O‘rta (62%)	O‘rta (64%)	64

15–18 yosh (yuqori o‘smirlik)	Yuqori (70%)	Yuqori (78%) – mustaqil kommunikatsiya shakllangan	Yuqori (79%) – kasbiy va ijtimoiy identifikatsiya shakllanmoqda	Yuqori (75%)	75
18–25 yosh (yoshlik)	Barqaror (80%)	Yuqori (82%)	Yuqori (85%)	Yuqori (83%)	83
25–40 yosh (kattalik)	Juda yuqori (88%)	Yuqori (85%)	Juda yuqori (90%) – oilaviy va kasbiy rollar	Yuqori (87%)	88
40–60 yosh (yetuklik)	Yuqori (84%)	O‘rta-yuqori (78%)	Juda yuqori (92%)	Yuqori (85%)	85

Tadqiqot yosh davrlariga mos ijtimoiy moslashuv mexanizmlarini aniqlab, ular o‘rtasidagi farqlarni ilmiy asosda yoritdi. Moslashuvning yoshga qarab o‘zgarishi shaxs rivojining murakkab va ko‘p omilli jarayon ekanini yana bir bor tasdiqladi. Ushbu natijalar psixologik amaliyot, ta’lim va ijtimoiy xizmat tizimida qo‘llanishi mumkin.

Yoshga mos ijtimoiy moslashuv — shaxsning ma’lum yosh davriga xos psixologik, emotsional, kognitiv va ijtimoiy imkoniyatlari asosida jamiyat talablariga mos ravishda faoliyat yuritish qobiliyatidir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, moslashuvning darajasi yoshga qarab turlicha shakllanadi va u bir nechta psixologik omillar — emotsional barqarorlik, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish, kognitiv rivojlanish darajasi va muhit bilan o‘zaro ta’sir xarakteriga bog‘liq.

Tahlillarga ko‘ra, maktabgacha va kichik maktab yoshida moslashuv asosan emotsional qo‘llab-quvvatlash va ko‘rgazmali-model asosidagi o‘rganish orqali shakllanadi. O‘smirlik davrida esa moslashuvning eng beqaror bosqichi kuzatiladi: identifikatsiya jarayoni, tengdoshlar guruhiga qo‘shilish ehtiyoji va emotsional beqarorlik ijtimoiy moslashuvni murakkablashtiradi. Yuqori o‘smirlik va yoshlik davrida kommunikativ kompetensiya, kasbiy yo‘nalish, mustaqillik va ijtimoiy rolni anglash kuchaygani uchun moslashuv sezilarli ravishda yaxshilanadi.

Kattalik davrida shaxsning ijtimoiy moslashuv darajasi eng yuqori bosqichga yetadi. Ushbu davrda individ jamiyat tomonidan belgilangan asosiy ijtimoiy rollarni — oilaviy, kasbiy va fuqarolik mas’uliyatlarini barqaror tarzda o‘zlashtirib, ularni muvofiqlashtirish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Kasbiy faoliyatda barqarorlikka erishish, oilaviy munosabatlarni samarali boshqarish hamda ijtimoiy majburiyatlarni ongli ravishda bajarish kattalik davridagi ijtimoiy moslashuvning yetukligini ifodalaydi. Qarilik davriga kelib esa moslashuv jarayonida ma’lum darajada pasayish kuzatiladi. Mazkur holat, avvalo, tabiiy psixofiziologik o‘zgarishlar, sog‘liq bilan bog‘liq cheklovlar hamda ijtimoiy faoliyat doirasining qisqarishi bilan izohlanadi. Shunga qaramasdan, hayot davomida to‘plangan ijtimoiy tajriba, yaqinlar tomonidan ko‘rsatiladigan ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va samarali muloqot madaniyati qarilik davrida ham ijtimoiy moslashuvni nisbatan barqaror holatda saqlab turuvchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, yoshga mos ijtimoiy moslashuv mexanizmlarining shakllanishi shaxsning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish, jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlash hamda psixologik farovonlik darajasini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur mexanizmlarning yosh davrlariga xos xususiyatlarini aniqlash ta’lim tizimi, psixologik maslahat va korrektsiya, tarbiyaviy ishlar hamda ijtimoiy reabilitatsiya amaliyotida samarali yondashuv va strategiyalar

ishlab chiqish imkonini beradi.

Ijtimoiy moslashuv mexanizmlarining rivojlanishi faqatgina yoshga xos psixologik qonuniyatlar bilan cheklanib qolmay, balki jinsga xos psixologik va sotsiokultural omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, qizlar va o‘g‘il bolalarda, shuningdek ayollar va erkaklarda ijtimoiy moslashuv jarayonlari ontogenezning turli bosqichlarida o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Ushbu farqlar biologik yetilish sur’atlari, tarbiya jarayonida qo‘llaniladigan uslublar, jamiyat tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy kutilmalar hamda mavjud madaniy va gender stereotiplari bilan belgilanadi.

Yoshga mos ijtimoiy moslashuv mexanizmlari shaxs rivojlanishining ontogenetik jarayonida bosqichma-bosqich shakllanadigan murakkab va ko‘p komponentli psixologik tizim sifatida qaraladi. Ushbu tizim shaxsning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro aloqalarini samarali tashkil etish, ijtimoiy me’yor va qadriyatlarga moslashish hamda turli ijtimoiy vaziyatlarga mos xulq-atvor strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ijtimoiy moslashuvning mazmuni va namoyon bo‘lish shakllari yosh davrlariga qarab o‘zgarib borishini, bu jarayon esa shaxsning psixologik yetukligi, ijtimoiy tajribasi va muhit ta’siri bilan belgilanishini tasdiqlaydi.

Kattalik davrida ijtimoiy moslashuv shaxsning kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishi, oilaviy munosabatlarni muvozanatli yuritishi va jamiyat oldidagi ijtimoiy mas’uliyatlarini ongli ravishda bajarishi orqali eng yuqori darajada namoyon bo‘ladi. Qarilik bosqichida esa moslashuv darajasining nisbiy pasayishi kuzatilsa-da, hayotiy donolik, ijtimoiy tajriba va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlari ushbu jarayonni muvozanatlashtiruvchi muhim resurs sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuningdek ijtimoiy moslashuv mexanizmlarining rivojlanishida jinsga xos farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Xususan, ayollarda emotsional sezgirlik, empatiya va muloqotga yo‘naltirilgan moslashuv strategiyalari ustun bo‘lsa, erkaklarda

faoliyatga yo‘naltirilganlik, mustaqillik va ijtimoiy rollarni bajarishga qaratilgan moslashuv shakllari ko‘proq uchraydi. Ushbu tafovutlar biologik omillar, tarbiya jarayoni hamda jamiyat tomonidan belgilangan gender me’yorlari bilan uzviy bog‘liqdir.

Demak, yosh va jins xususiyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy moslashuv mexanizmlarini tizimli o‘rganish ta’lim-tarbiya tizimi, psixologik xizmat va ijtimoiy reabilitatsiya amaliyotida muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bunday yondashuv shaxsning ijtimoiy faolligini oshirish, psixologik barqarorligini mustahkamlash hamda jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlash imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Теплюк С. Улыбка малыша в период адаптации // Дошкольное воспитание. – 2006. – № 3. – С. 29–35.
2. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1977. – 247p.
3. Erikson E. Childhood and Society. – New York : W.W. Norton & Company, 1993. – 445 p.
4. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London ; New York : Routledge, 2001. – 182 p.
5. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1998. – 159 p.
6. Santrock J. W. Life-Span Development. – 17th ed. – New York : McGraw-Hill Education, 2019. – 768 p.
7. Maslow A. H. Motivation and Personality. – 3rd ed. – New York : Harper & Row, 1990. – 370 p.